

SPRAVODAJKA

MESTSKÉHO MÚZEA V RAJCI 2021

Snímka: Richard Köhler

Snímka: Richard Köhler

Snímka: z archívu Jozefa Riháka

**PRVÁ AUTOBUSOVÁ
DOPRAVA RAJEC-ČIČMANY
A HOSTINEC
RUDOLFA LAMOŠA**

ČRIEPKY Z KRONIKY RAJCA
15. časť

RAJECKÝ NÁREČOVÝ SLOVNÍK
14. výber: Lexika súvisiaca
s tradičným odievaním, obutím
a niektorými pracovnými postupmi
pri ich výrobe v rajeckom nárečí
(1. časť: písmená A - M)

**MINULOSŤ
A SÚČASNOSŤ
RAJECKÉHO PIVA**

Snímka: zbierka Mestského múzea v Rajci

SPRAVA: ŠTEFAN SCHMIGUTZ, RUDOLF LAMOŠ, GABRIEL DÉRY – VODIČ AUTOBUSU

Snímka: z archívu Jozefa Riháka

**RUDOLF LAMOŠ (V OBLEKU S RUKAMI VO VRECKÁCH, POZERÁ SA NA DETI) PRED HOSTINCOM S RODINOU
A PRVÝM RAJECKÝM AUTOMOBILOM PRAGA PICCOLO, KTORÝ VLASTNIL**

PRVÁ AUTOBUSOVÁ DOPRAVA RAJEC – ČIČMANY A HOSTINEC RUDOLFA LAMOŠA

Približne pred rokom som dostala e-mail od p. Vlada Riháka, v ktorom mi ponúkol do zbierky mestského múzea v Rajci vzácne fotografie zo zabudnutej histórie nášho mesta. Na fotografiách bol jeho „ujco“ – ako ho volali, Rudolf Lamoš, ktorý v Rajci vlastnil a prevádzkoval hostinec. Samozrejme, že ma to veľmi potešilo, lebo takýmito fotografiami mestské múzeum nedisponuje. Počas našej elektronickej komunikácie som získala pre naše múzeum nielen fotografie, ale aj autentickú audio nahrávku z roku 1985, kde si Rudolf Lamoš ako 83 ročný spomína nielen na históriu celého rodu, ale aj na vznik, prvej autobusovej dopravy, ktorú v Rajci založil.

Podľa slov Rudolfa Lamoša – „... Lamošovský rod prišiel v roku 1270 z Poľska vtedy ešte ako Lipovskí, kedy prišli do obce naproti Vrútkam, kde sa aj zosobášili a dedinu pomenovali po svojom rode Lipovec. Pretože pochádzali zo zemianskeho rodu museli si meno pomad'arčiť – zo slovanského si nechali slovo „lam“ a z maďarčiny prevzali slovo „móš“ (čo znamená prať) a zmenili si meno na Lamoš“.

Tieto jeho slová potvrdzuje aj história obce Lipovec (verejne dostupná na oficiálnej stránke obce: <https://www.lipovec.sk/obec/historia-obce>), z ktorej sa dozviete, že v roku 1431 najvyšší sudca Uhorska Matej z Plavča riešil spor zemanov z Dolných a Horných Vrútok s Gregorom, synom Petra, zvaným LAMOS de Lipolch. V tejto a v roku nasledujúcich listinách sa pôvodný vlastník Lipovca, nebohý Peter, označuje prírmením Lamoš. Jeho potomkovia sa prírmením Lamoš alebo Lipovský nazývali až do novoveku. Na generálnej kongregácii turčianskej šľachty v Martine v roku 1437 im palatín Vavrínek z Hederváry na základe donácie Žigmunda z roku 1397 vydal potvrdenie, že sú pravými šľachticmi. V roku 1600 dostala familia Lamošovcov rodný erb, a to Martin Lamoš a ostatní. O niekoľko rokov rodina Lamošovská prestala byť držiteľkou Lipovca preto,

že sa z okolia prisťahovali alebo priženili mládenci z iných rodín.

Rudolf Lamoš ďalej spomína – „A potom z Lipovca prišli do Mojša a z Mojša prišiel, už ako Lamoš, môj starý otec do Varína, a tam sa mu v roku 1850 narodil môj otec. Stará mama bola rodená Lipková. Starý otec bol

u Pongráca nadlesným a po strete s medveďom zomrel a stará matka sa vydala druhý raz za Skuteckého, s ktorým mala syna a dcéru Betu.

Naša rodina zostala vo Varíne, ale otec zomrel ako mladý, mal presne 50 rokov a v tom istom roku ako 56 ročná zomrela aj moja matka. Zostali sme po nich ja ako 6-ročný, môj brat Ondrej starší o šesť rokov a sestra Karolína, ktorá bola o 11 rokov staršia, tá ostala doma vo Varíne robila kelnerku (pozn. redakcie – čašníčku) v Žiline u Kohna vo vinárni. My sme odišli. Nás odviezol v r. 1908 ujco Skutecký do Budapešti, kde bola centrála sirotinca, no a tam sme boli – ja som bol v sirotinci vyše desať rokov. Odtiaľ môj brat narukoval, lebo prišla prvá svetová vojna. Potom som sa aj ja vrátil domov. Robil som pri železnici, potom som narukoval do Bratislavy k delostrelcom. Prišiel som domov tu nebolo zamestnanie, mal som známych v Bukurešti, tak som odišiel a robil som tam dva roky v autodielni au-

Snímka: z archívu Jozefa Riháka

RUDOLF LAMOŠ S MANŽELKOU A DCÉRAMI

tomechanika. Po návrate domov, prišiel jeden pán z Trnavy a zobral ma za automechanika a robil som mu v dielni. Od neho som kúpil starší autobus, urobil som na ňom generálnu opravu a prišiel som do Rajca, a tam som zaviedol autobusovú dopravu Rajec – Čičmany. V Rajci som sa aj oženil, zobral som si jednu vdovu po vojnovom invalidovi, ktorý mal hostinec. Tak sme mali aj hostinec, aj autobusovú dopravu. Hostinec som zariadil tam pekný, všetko dobre bolo, mal som dve dievčence Editku a Aninu. No, a tak sme to mali, pokým nám to neznárodnili.

Potom som začal robiť druhé povolanie a išiel som k červenému krížu. Dopratali tam sanitku a chodil som s červeným krížom. Spravil som si aj taký sanitársky kurz zdravotný, no a vozil som ľudí hore-dolu, ako bolo treba. Nemocnica ešte v Žiline nebola iba v Martine, Trenčíne a Tešíne a až potom neskoršie v Žiline postavili nemocnicu.“

V kronike mesta Rajec sa o ňom píše: „Životopis člena letopiseckej komisie: Rudolf Lamoš narodený vo Varíne 15.1.1902. Vo svojich 6 rokoch úplne osirel, príbuzní ho dali do sirotinca do Budapešti a do rumunského Maroš Vašarheja. Tam sa vyučil za zámočníka a automechanika. O 11 rokov prišiel na Slovensko. Od roku 1918 do roku 1922 pracoval u železnice. Po prezenčnej vojenskej službe odišiel do Bukurešti k firme Meribar ako automechanik. Potom pracoval v Trnave pri autodoprave. Roku 1928 prišiel do Rajca, osamostatnil sa, zaviedol 1. autobusovú dopravu na trase Rajec – Čičmany. V Rajci sa oženil. Určitý čas viedol hostinec, ktorý mala jeho manželka. Roku 1949 nastúpil ako šofér-sanitár v Rajci v Ústave národného zdravia, kde pracoval až do roku 1967, kedy odišiel do dôchodku. Má všestranné znalosti o dejinách Rajca.“

V inej časti kroniky sa píše, že – „... na námestí, tam kde je teraz budova mestského úradu, mal krčmu Žid Blitz, ktorú po ňom prevzal Rudolf Lamoš... Roku 1928 Rudolf Lamoš dostala koncesiu na osobnú autobusovú dopravu Rajec – Čičmany, bola to prvá autobusová premávka na tejto trase. Prvé osobné auto v Rajci mal Rudolf Lamoš, potom Štefan Schmigutz, lekárnik

Bochs, učiteľ Kulmann a potom už pomaly si občania kupovali autá.“

A ešte jedna zaujímavosť, ktorú nájdete v kronike mesta, sa viaže k Rudolfovi Lamošovi – „Roku 1950 sa začala stavať nová budova Okresného národného výboru v Rajci (pozn. redakcie: dnes mestský úrad) na Námestí Slovenského národného povstania na Kamenici na základoch bývalých domov č. 301 – Mária Stráňaiová, č. domu 362 – Jozef Rybárik a dom č. 380 – Rudolf Lamoš. Pri kopaní základov boli nájdene zlaté dukáty v počte 7 kusov,

Snímka: zbierka Mestského múzea v Rajci

**ZLATÉ DUKÁTY NÁJDENÉ
PRI KOPANÍ ZÁKLADOV ONV**

ale v čase ich vyfotografovania už jeden chýbal. Vraj mal byť u jedného robotníka z Fačkova. Peniaze pochádzali z čias panovania Žigmunda Luxemburského z roku 1394–1439. Takýchto bolo päť. Mali nápis „SIGISMUNDI“. Jedna minca mala nápis „ALBERTUS“ a

teda pochádzala z čias panovania Alberta Rakúskeho, ktorý panoval v rokoch 1437–1439.“

Pán Lamoš dokončuje rozprávanie – „Dcéra Editka bola učiteľka a školská inšpektorka. No a teraz som tu v Žiline pri Editke. Dcéra Anina robí na vojenskej správe. Prvý muž jej zomrel, s ktorým mala dvoch synov. Oni sa volajú po otcovi, obaja sú lekári – jeden je detský lekár, zástupca primára tu v Žiline a druhý je v Mikuláši na urológii. Za druhého muža si zobrala obvodného lekára doktora Šamalíka, ktorý je v Rajci“.

A tu končia jeho spomienky na krátkej audio nahrávke.

Chcela by som poďakovať jeho príbuznému Vladovi Rihákovi za obohatenie zbierky mestského múzea v Rajci o vzácne artefakty. A ako napísal – „... jeho ujc o Rudolf Lamoš bol vážnym obyvateľom Rajca a veľkým obdivovateľom Milana Rastislava Štefánika a netajil to ani za vlády komunistickej strany“. O tom, že bol vážnym občanom Rajca svedčí aj fakt, že Rudolf Lamoš sa aktívne zapájal do verejného diania nášho mesta a stál aj pri zrode Rajeckej kroniky ako člen letopiseckej komisie.

Zuzana ŠČASNÁ,
pracuje na odd. kultúry a športu MsÚ
v Rajci a je kronikárkou mesta Rajec

Snímka: zbierka Mestského múzea v Rajci

**ZBÚRANÉ DOPY, NA MIESTE KTORÝCH JE POSTAVENÝ DNEŠNÝ MESTSKÝ ÚRAD
ZĽAVA: DOM J. RYBÁRIKA, DOM M. STRÁŇAIOVEJ, HOSTINEC R. LAMOŠA**

Snímka: z archívu Jozefa Riháka

INTERIÉR HOSTINCA: PRI VÝČAPE RUDOLF LAMOŠ S MANŽELKOU ANNOU

Snímka: zbierka Mestského múzea v Rajci

HOSTINEC LAMOŠ - 17.9.1936

ČRIEPKY Z KRONIKY RAJCA

15. časť

... **SOCIÁLNE VRSTVY V RAJCI KEDYSI TVORILI ŠOLTÝSI** (ICH PÔSOBENIE SME PRIBLÍŽILI V 9. ČASTI NÁŠHO SERIÁLU), **SEDLIACIA DOMKÁRI?** Dve naposledy menované skupiny patrili medzi niekdajšie nižšie sociálne vrstvy. *Sedliaci* mali v úžitku pozemky, ktoré vyklčovali a zúrodnili. Takto postupne vznikali tzv. osadlosti (*sessie*). V r. 1539 bolo v Rajci 48 sedliackych osadlostí, pričom 8 z nich malo pomenovania nemeckého pôvodu; v r. 1604 bolo osadlostí 30 a stále patrili pod lietavskú právomoc. V r. 1709 jestvovalo ešte 10 riadnych a 20 želiarskych osadlostí. Až do r. 1848, prakticky do zrušenia poddanstva, boli pomery sedliakov na tomto území značne nepriaznivé. Ďalšia skupina, tzv. *domkári*, boli známi aj pod pomenovaniami *želiari*, *záhradníci*, *hofieri* (nem.) a pod. V r. 1543 bolo na opisovanom území 16 želiarskych (bezroľných domkárov) oproti 66 riadnym roľníckym osadlostiam, v r. 1709 ich bolo 20. Domkári pomáhali pri poľnohospodárskych prácach a urbárskych robotách. Často to boli ľudia neschopní fyzickej práce, bezmajetné vdovy, starci, remeselníci, chorí, invalidi a i. V r. 1848 boli sedliaci a hofieri aspoň čiastočne postavení na úroveň človeka. Roľníctvo prekvitalo v Rajci ešte do 19. stor., začiatkom 20. stor. začalo postupne upadať.

STATKOVÝ JARMOK V RAJCI NA PIESKOCH.
V POZADÍ ROĽNÍCKE POLÍČKA NA DUBOVEJ

... **OBYVATELIA RAJECKEJ OBLASTI POMÁHALI BOJOVAŤ PROTI J. THURZOVI?** Viedli ich k tomu najmä sociálne motívy. V r. 1604 prešli Bocskayove vojská (hajdúsi) do mohutnej protiofenzívy, prešli severným Slovenskom, získali vplyv na Spiši, v Liptove i Turci a z Turca prešli do Rajeckej doliny. Za pomoci Rajčanov a tiež ďalších tamojších obyvateľov sa dostali horskými cestami cez Fačkov a Domanižu až k Váhu. Hajdúske vojská prenikli do Bytče a obklúčili zámok J. Thurzu. Spustošili mesto a zámok podpálili.

... **DROBNOCHOVATELIA V RAJCI MALI SVOJE POVINNOSTI A PLNILI RÔZNE ÚLOHY?** Ranné obdobie

Čitateľom Spravodajcu Mestského múzea v Rajci (SSM), ktorí sledujú naše Čriepky z kroniky Rajca, isto neunikol fakt, že v tohtoročnom čísle táto rubrika oslavuje malé okrúhle výročie. Jej pätnáste pokračovanie informácií a zaujímavostí z mestečka a jeho okolia je dôkazom, že Čriepky úspešne zarezonovali medzi čitateľmi a môžu sa pochváliť vlastnou históriou. K početným faktom z kroniky, ktoré sa objavili na stránkach SMM od r. 2007 prikladáme v tohtoročnom Spravodajcovi ďalšiu sériu zápisov. A začneme ju opäť už tradičnou otázkou:

Viete napríklad, že...

miestnej organizácie spolku sme priblížili v minulej časti. Keď napríklad v polovici 60. rokov minulého storočia zaznamenal trh značný nedostatok vajčiek a mäsa, odovzdali členovia spolku v rámci súťaže v prospech verejného zásobovania 2625 kusov vajec a 88 kg husacieho mäsa. Za odovzdané produkty dostali členovia pridelené určité množstvo krmiva. Ku koncu roku bol stav pokladne spolku 42,- Kčs. Po skončení prvého volebného obdobia (1957) bol zvolený nový výbor MO Slovenského zväzu drobnochovateľov. Predsedom sa stal Jozef Mikolka, tajomníkom Alexander Višňovský, pokladníkom František Buček a podpredsedom Bartolomej Igonda. Organizácia mala vtedy už 74 členov, tí chovali a zimovali 849 kúr, 116 husí, 50 kačíc, 62 králikov, 9 oviec a 32 kôz. Na verejné zásobovanie odovzdali 23 000 kusov vajec, a odpredali 3000 malých kurčiat, vyľahnutých v liahni, ktorú si nadobudli spolu s Miestnym odborom Jasenové. Ďalej odovzdali 200 kg husacieho mäsa, 40 kg kozieho mäsa, 42 kozích kožíek, 90 kg ovčej vlny a 9 kg srsti z angorských králikov. Stav pokladne bol 2 240,- Kčs. Od r. 1965 pôsobili v rámci organizácie dve skupiny: chovatelia poštových holubov (MO-1) a chovatelia hydiny (MO-2). V spomenutom zložení výbor zostal prakticky až do r. 1973. V tom čase sa A. Višňovský naplno zamerl na prácu s mládežou: chcel mladých ľudí vychovávať k láske k prírode i zvieratám a viedol ich k užitočnému využívaniu voľného času.

... **HISTÓRIA MATERSKÝCH ŠKÔL V RAJCI SA PÍŠE UŽ OD ROKU 1904?** Vtedy chodili predškolské deti na Kmeťovej ulici v domoch číslo 761 a 724 do takzvanej „*uvody*“ (niekedy aj „*ovody*“) a ich učiteľkou bola pani Bánociová. Táto *uvoda* bola neskôr na námestí v bývalom Pollákovom dome č. 379, no podmienky, v ktorých maloleté deti mali tráviť väčšiu časť dňa, tu boli úplne nevyhovujúce. O niečo vhodnejšia situácia pre deti bola v budove č. 405 na Sládkovičovej ulici, kde býval žid Armin Eiser a ešte do roku 1973 tu sídlila osobitná škola. Až v školskom roku 1961/62 sa

**BUDOVA „UVODY“ NA KMEŤOVEJ ULICI
(V SÚČASNOSTI TU STOJA BYTOVKY)**

**MATERSKÁ ŠKOLA NA KAŠJAKOVEJ UL. V ROKU 1974
(DNES: DOMOV VĎAKY – NÁMESTIE A. ŠKRÁBIKA)**

materská škola presťahovala do priestorov na Kašjakovej ulici č. 295, do bývalej cenzuálnej budovy (dlhé roky v nej bola i rajecká lekáreň), kde sídlila i v čase tohto zápisu do kroniky. Riaditeľkou v tomto školskom roku už bola pani Jasenovcová. Nevýhodou novej materskej školy bolo jej umiestnenie v dvoch budovách oddelených od seba, čo nebolo vhodné pre malé deti. Ak totiž prechádzali z budovy do budovy (napr. rozohriate po spánku), vznikali často bežné ochorenia ako prechladnutie, chrípka či kašeľ. Materská škola (skrátene aj škôlka) prešla viacerými premenami, o niektorých zaujímavostiach o nej sa ešte v našom seriáli zmienime.

... KRONIKA ZAZNAMENÁVA VLASTNÍKOV NIEKTORÝCH VÝZNAMNÝCH BUDOV V STAROM RAJCI?

Začiatkom 19. stor. mali rajeckí zemepáni 22 domov v najlepších lokalitách mestečka. Vo svojej amnestii po cisárskom vzore, ktorú udelil Juraj Thurzo Rajčanom (za napadnutie a podpálenie Bytče) nariadil, aby na námestí bolo vybudovaných 40 nádherných (murovaných, nie zrubových) domov. Rajčania ich vybudovali, ale v priebehu storočí sa ich vlastními stali aristokratickí páni – živel cudzí Rajčanom. V kronike sa uvádza, že podľa zápisu z 1. 9. 1846, teda v čase keď sa Rajčania vykupovali z poddanstva lietavského panstva, mýtny dom na rínku prislúchal rodine Thurzovcov, susedný aj tretí Pongrácovcom, ďalší rožný Záhorákovcom. Dom na tzv. Novom mýte patril Justínovi Pongrácovi. Na východnej strane bol dom grófa Zay-Wagnera, ďalší rožný dom ulmanovský patril grófovi Andrássymu, na južnej strane rínku bol dom Gašpara Pongráca. Na ceste do Kľačí na Dlhej ulici bol dom Ujfalusyho-Miháľovský-Erdödyovský. Aj pri Thurzovom majeri pri kostole bol dom Pongrácovsko-Erdödyovský, v susedstve dom grófa Almásyho-Ulmana. V Zaslúbenej záhrade bol dom patriaci Justínovi Pongrácovi. 12 jatiek na námestí patrilo lietavskému panstvu.

**BROD NA NÁDRAŽNEJ ULICI (PRI PEKÁRNI ČIBENKA).
VĽAVO V POZADÍ – VCHOD DO ZASLÚBENEJ ZÁHRADY**

... OBYVATELIA RAJCA AJ V MINULOSTI RADI ČÍTALI?

Krátku informáciu o miestnej knižnici sme priniesli v Spravodajcovi z r. 2008 (v 2. pokračovaní). Stará knižnica sa s dnešným zariadením a súčasnou prevádzkovou organizáciou knižnice nedá ani porovnať. Pre lepšiu predstavu uvádzame niekoľko zaujímavých faktov z fungovania knižnice v minulom storočí. Počas 2. svetovej vojny bola obecná rajecká knižnica veľmi poškodená, mnoho zväzkov kníh sa stratilo. Knižnicu bolo treba doplniť, v prvých povojnových rokoch sa totiž knihy neobjednávali. No vďaka obetavým rajekým občanom (významnú úlohu zohral napr. učiteľ Viktor Dubec) sa situácia zlepšila. Po zvolení tzv. knižničnej rady (1948) sa činnosť rajeckej knižnice obnovila. Pre verejnosť bola slávnostne otvorená 18. 9. 1949. Knihy sa vypožičiavali každú sobotu od 18. do 20. hod. Kúrenie a čistenie knižničných priestorov mal na starosti Jozef Židek, obecný hájnik. Knižovníčkami v tomto období boli napr. O. Kálayová, J. Uhláriková a E. Jochmanová. Pre veľkú návštevnosť mla-

V RAJECKEJ KNIŽNICI V ROKU 1961

CUKRÁREŇ V DOME SLUŽIEB NA POSCHODÍ (R. 1982)

MUDR. VILIAM KLEIN
V ROKU 1986

dých čitateľov bolo potrebné zakúpiť detskú a mládežnícku literatúru. Z knižného fondu sa zakupovali knihy nielen pre vtedy ešte Okresnú knižnicu v Rajci, ale i pre okolité miestne knižnice. Neskôr ju – už ako Mestskú ľudovú knižnicu – dlhé roky viedla E. Prokopovičová. Najvernejšími a najčastejšími rajeckými čitateľmi boli MUDr. Viliam Klein a Anna Cinková. V decembri 1973 bolo v knižnici k dispozícii približne 9400 zväzkov.

KOMUNÁLNE SLUŽBY - BETONÁRSKA VÝROBA NA HOLLÉHO UL.

... V R. 1949 VZNIKOL V MESTE VŠEUŽITOČNÝ OBLASTNÝ KOMBINÁT, KTORÝ ZDRUŽOVAL REMESLNÍKOV A POHOSTINSKÉ ČINNOSTI? Položil základ neskoršie vzniknutému podniku s názvom *Oblasťné komunálne služby Rajec* so sídlom na rajeckom námestí (v tzv. *Dome služieb*). V zriaďovacej listine (1965) bolo rozhodnuté o zabezpečení nasledujúcich činností: doprava, práčovňa,

DOM SLUŽIEB (R. 1973)

KÚPALISKO (R. 1985)

holičstvo-kaderníctvo, pohrebníctvo, fotoslužba, kominárstvo, stolárstvo, kolárstvo, čalunníctvo, tesárstvo, klampiárstvo, sklenárstvo, zámočníctvo, vodoinštalatérstvo, elektro a ostatné služby. Hlavným poslaním podniku bolo v rámci odvetvia miestneho hospodárstva poskytovanie platených služieb obyvateľstvu a niektorým organizáciám v rajeckej oblasti okresu Žilina. Vývojom od roku 1965 do roku 1973 sa rozširovaním služieb a delimitáciami činností zvýšil počet činností celkom o desať: kvetinárstvo, cukrárstvo, kúpalisko a stanová základňa (v Rajeckých Tepliciach), natieračstvo, kúrenárstvo, výroba betónového tovaru, ťažba štrku, stavebná údržba a ostatné stavebné práce (napr. lepenie podlahovín).

**ÚPRAVA SÚKROMNEJ ZÁMOČNÍCKEJ DIELNE JÁNA DUBCA
NA PRÁČOVŇU KOMUNÁLNYCH SLUŽIEB V ROKU 1957**

... V 50. ROKOCH MINULÉHO STOROČIA SA MODERNIZOVALO KINO OSVETA? Jeho najstaršiu históriu sme spomenuli v jednej z predošlých častí (SMM, 2014). Tu pridávame niekoľko podrobností z neskoršieho rozvoja kina. V r. 1953 malo kino k dispozícii iba jeden premietací prístroj. V r. 1956 bola prestavaná premietacia kabína a kino dostalo

**HOTEL KLAK,
KDE SA NA POSCHODÍ NACHÁDZALO KINO OSVETA**

dva nové premietacie stroje a celé zariadenie značky MEOPTA III. Pomocou nich sa premietalo až do r. 1973, kedy bola celá kabína opäť adaptovaná, elektrické vedenie prerobené a boli dodané nové stroje značky MEOPTA IV. K uvedeným strojom sa prispôsobilo premietacie plátno, ktoré malo byť neskôr prispôbené na širokouhlé premietanie. V tomto čase boli vymenené i sedadlá a vstupné na filmové prestavenia bolo od 1 – 3 Kčs, pričom na niektoré filmy boli (v r. 1974) príplatky 1 – 2 Kčs. Najväčšia návštevnosť bývala v sobotu a v nedeľu, avšak po zavedení a rozšírení televízie návštevnosť klesla až o 50 % a rajecké kino postupne prestávalo byť rentabilné. Svoju krátku no bohatú slávu dožilo však so vztýčenou hlavou.

... V RAJCI NA NÁMESTÍ DLHŠÍ ČAS FUNGOVALA PREDAJŇA SLOVENSKÁ KNIHA?

Bola dobre vybavená a občanov mestečka vítala od roku 1958. Zásobovala knižnice škôl, závodov a slúžila predovšetkým zákazníkom, ktorí si tu mohli kúpiť knihy podľa svojho vkusu. Najviac sa predávala beletria, knihy pre domácich majstrov, pre ženy (Kuchárka, Výšivky, Naše dieťa a i.), pre novomanželov, rôzne atlasy

KNIHKUPECTVO NA NÁMESTÍ (R. 1988)

rastlín a pod. Sortiment predajne bol obohatený o zarámované obrazy a gramofónové platne. Predajňa pravidelne usporadúvala rôzne akcie, napr. výstavy kníh v mesiaci knihy (marec), v mesiaci lesov (apríl), vo februári výstavu s poľnohospodárskou tematikou, koncom školského roka bývala akcia „Kniha za vysvedčenie“ a pod. Obrat predajne činil v r. 1973 približne 300 000 Kčs. I to dokazuje, že obchod s knihami a všeobecne čítanie boli medzi občanmi Rajca a blízkeho okolia veľmi obľúbené.

(Pokračovanie nabadúce)

Poznámka: *Fakty z kroniky uvádzame tak, ako boli zaznamenané. V niektorých prípadoch zápisy upravujeme (najmä kvôli rozsahu), príp. dopĺňame našimi postrehmi a poznámkami.*

PaedDr. Miloslav SMATANA, Csc.,
absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre,
pracuje v Jazykovednom ústave SAV v Bratislave

13x snímka: zbierka Mestského múzea v Rajci

RAJECKÝ NÁREČOVÝ SLOVNÍK

14. výber: Lexika súvisiaca s tradičným odievaním, obutím a niektorými pracovnými postupmi pri ich výrobe v rajeckom nárečí. (1. ČASŤ: písmená A – M)

Poznámka 1:

Pôvodní obyvatelia Rajca a blízkeho okolia zaiste ešte i v súčasnosti poznajú nezvyčajné nárečové slová, ktoré by mohli pripravovaný slovník rajeckého nárečia obohatiť. Ak sa medzi čitateľmi nájdú takí, ktorí by mali záujem do slovníka prispieť, prosím, aby sa ozvali písomne či osobne autorovi tohto článku (adresa je v redakcii časopisu). Zdôrazňujeme, že nejde o zámerne pripravovanú výskumnú akciu; je to skôr nepriama výzva záujemcom o nárečie, so zámerom zhromaždiť, prezentovať, a tak uchovať pre súčasné i budúce generácie čo najviac z toho, čo ľud Rajeckej doliny sprevádzalo možno stovky rokov: svojský a nenapodobiteľný, originálny jazykový prejav. **Všetkým, ktorí doteraz prispeli a pomohli slovník obohatiť, srdečne ďakujeme.**

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 2/0126/18 Slovník slovenských nárečí.

Prvá časť predkladaného výberu približuje nárečové slová tematicky súvisiace s ľudovým odievaním a obutím. Dokonca i v mestskej kronike Rajca je časť venovaná danej tematike. V Spravodajcovi mestského múzea (SMM) sme ju priblížili v niekoľkých pokračovaniach rubriky Čriepky z kroniky Rajca (SMM, 2018, 2019, 2020). Medzi aktuálne uvádzanými lexémami sa často objavujú remeselnícke výrazy (najmä klobučnicke, tkáčske, obuvnícke, krajčírske a pod.), ktoré úzko súvisia s pracovnými postupmi pri výrobe súčasť odievania, príp. obutia. Niektoré z predstavovaných slov môžu mať i viacero významov, napr. *futro*, *hlava*, *kožúšek*, *mreški*, *podešva*, *pucovac*, *traki*, *záhreňie* a i. Tie z významov, ktoré nesúvisia s opisovanou témou poväčšine nezaraďujeme (napr. pri slove *futro* uvádzame iba význam „podšívka“, druhý význam „rám dverí, zárubňa“ neuvádzame). Pomerne veľa dokladov pochádza z okolitých obcí, predovšetkým z Čičmian, ktorých obyvatelia ešte aj v nedávnej minulosti charakterizovalo (príp. stále charakterizuje) tradičné (príp. novej dobe trochu prispôbe-

né) ošatenie. Skratky za doklady pri jednotlivých nárečových slovách sú skratkami obcí, z ktorých doklady pochádzajú (ich zoznam spolu s ďalšími použitými skratkami a značkami môže čitateľ nájsť napr. v SMM z r. 2017, s. 15). Tradičné ľudové oblečenie rajeckej oblasti výborne opisuje publikácia o ľudovom odievaní v Rajeckej doline autoriek J. Marcinovej – Knapcovej a S. Jamečnej s názvom *Z vršku do doliny* (2012), ktorej recenziu uverejnil SMM v r. 2018. Výber predložených slov doplnia v závere príspevku ukážka zápisu nárečového rozprávania z Rajca.

agnušček *m.* (i **hadnúštek**) medailónik s obrazom svätca (u katolíkov): *Nosela agnušček po mame* (Rj); *Tento hadnúšteg mám už d'esi tricad' rokvó* (Či)

aksamiét *m.* bavlnená tkanina s krátkymi hustými vlasmi na lícnej strane, zamat

ancúk *m.* mužský al. chlapčenský oblek (panského strihu): *Aš kec školu skončel, tatko mu dal ušic takí parádni ancúk* (Zb)

birka *ž.* *klob.* kožušina al. vlna z ovce birky; druh vlny s jemnou srstou, ktorá sa používala na výrobu klobúkov: *birka* (Rj)

birkovňik *m.* bavlnená priadza bez lesku na vyšívanie: *birkovňik* (Či)

blúza i **blúzňa** *m.* 1. blúzka: *Čilek som už aj novú blúsku viciahla, reku, načo mi je, ňe_hu vinosím* (Rj) 2. krátky kabát, bunda: *Veru som aj blúzňu zňiesel, ráno je ešče zima* (Rj)

boks *m.* obuv. jemne vypracovaná (obyč. hovädzia al. konská) koža na výrobu obuvi: *koňací boks* (Rj)

brandzoľa *ž.* *čičm.* spodná časť obuvi, na ktorú sa prišívajú zvršky a pribíja podšva i podpätko, výstelka

ciferka i **cíferka** *ž.* *zdrob.* ozdoba, ornament, napr. *čičm.* zriadená ozdoba na čičme: *ciferka*, *cíferka* (Rj)

cvilíchi *m.* *pomn.* druh plátenných nohavíc

čapica *ž.* 1. pokrývka hlavy, čiapka: *Daj si čapicu, zima je!* (Rj) 2. vrchný snop na kope uložených snopov: *Horní snop, to vraelí, že čapica* (Rj)

CHLAPEC V ČAPICI

čepiec, čapiec i čapec *m.* súčasť ženského kroja, prikrývka hlavy vydatej ženy: *Ba, aj čepce sa ftedí noseli* (Šu); *čapiec* (Rj); *čapec* (Či)

čičma *ž. obyč. mn. č.* druh obuvi s vysokou sárou: *Nakoňe dzme aj čičmi vifa-sovali* (Šu)

čunek *m.* súčiastka krosien, puzdro v tvare loďky na cievkou s útkovou niťou

drieč *m.* rafadlo na ľan: *drieč* (Rj)

drughoľc *m. klob.* drevená žehlička na žehlenie strechy klobúka: *drukhoľc* (Rj)

dupľa *ž.* podrážka: *dupľa na topánke* (Rj)

dupľofka *ž. obuv. čižm.* podrážka na čižmy: *dupľofka* (Rj)

džúra *ž.* diera (otvor) vzniknutá porušením celistvosti (napr. v odevu, látke, ponožke a pod.): *To už bol starí kabát, samá džúra* (Ja) **džúrka** *ž. zdob.*: *Každú džúrku som zaštopkala* (Rj)

fachovac *nedok. klob.* zjemňovať vlnu udieraním na strunu; **fachovaňie** (Rj) – druhá fáza pracovného postupu pri výrobe klobúkov: *Kedz bola vlna prečesaná išlo fachovaňie, vlna sa rozložela po stole ze strelu, na tem bola ofčia struna, tá sa tak triasla a to pekňe s tím sa ukladalo* (Rj)

fách *m. klob.* určité množstvo vlny (podľa váhy): *S fáchsitom sa vlna zmačkala, dobre postláčala na fách* (Rj) * **fil'coví fách** (Rj) – plstený diel; spojením dvoch takýchto dielov vzniká tvar podobný klobúku, pripravený na ďalšie spracovanie; **pokvonni fách** (Rj) – plstený výrobok (v istej fáze výroby klobúkov) z dvoch spojených dielov (filcových fáchov): *F pare sa obidva dzieli zrástli, spojeli, a to bol pokvonni fách, alebo aj štump* (Rj)

fáchsito *s. klob.* nástroj podobný riečici, zospodu vypletaný lieskovými lubmi a z vnútornej strany vystlaný papierom: *S fáchsitom sa vlna zmačkala, stláčala na fách* (Rj)

fertucha *ž. zástera:* *Opásala fertuchu a pojme do vareňia* (Rj) **fertuška** *ž. i fertušek* *m. zdob.* (tiež aj ako súčasť ženského kroja): *Ženi noseli fertušek, alebo fertušku* (Či)

fil'c *m. klob.* fách premenený po naparení horúcimi vodnými parami na plst': *Ke ca fách naparel, stal sa z něho fil'c* (Rj)

fil'covac *nedok. klob.* vyrábať plst', fil'c (z ovčej vlny) **fil'covaňie** (Rj) – naparovanie vlny (pri výrobe klobúkov): *Zajachia srsc sa pri fil'covaňi něparela v horúcej pare, ale sa ľen kropela na studzeno, ľebo bi sa to bolo lámalo* (Rj)

fľak *m. čižm.* kúsok kože, zvýrazňujúci opätok čižmy: *čižmoví fľak* (Rj)

fodra *ž.* okružie (ozdobná skladka, volán) na sviatočné rukávce: *fodra* (Či)

funtovica *ž. obuv. koža* na podrážky: *funtovica* (Rj)

futrienka *ž. čižm.* plátno, ktoré sa pilepilo na sáru, ako podklad pod futro: *futrienka* (Rj)

futrina *ž. čižm.* plátenné al. kožené (baranie) futro v sárach čižiem, podšívka: *futrina* (Rj)

futro *s.* podšívka: *Už máš celé futro v tem kabáče doškubané* (Zb)

gace (i gece) *ž. pomn. 1.* spodné nohavice, spodky: *Na gece si dal ešte súkenáki* (Či) **2.** vrchné nohavice z domáceho plátna al. súkna; nohavice všeobecne: *Čo to máž oblečené za gace, jako bi ci ich krava požula?!* (Zb)

gajda *ž. expr. často mn. č.* obnosené vyťahané oblečenie: *Nále čo naťahuješ té gajdi na sebä* (Či)

galantérka *ž. 1. zastar.* podomový obchod s galantériou: *chodid' z galanterku* (Či); **2. nov.** obchod s galantériou: *Na rinku bola galantérka, čiľ uš tam něňi* (Rj)

galoti *ž. pomn.* nohavice: *A už potom jako mládzeňec som si kúpel riadne galoti* (Ku)

gavalier *m. klob.* druh módného klobúka s guľatou hlavou bez jamky: *Takí parádni klobúg volali aj gavalier* (Rj)

gät'i i gäčki *ž. pomn.* mužský i chlapčenský odev z hrubého plátna, gate: *gät'i, gäčki* (Či)

gombáza *ž. kož.* kožené uško, slučka na prichytenie o gombík: *gombáza* (Rj)

gombík *m. i gombika* *ž.* predmet na zapínanie odevu, gombička: *Kúb mi gombíki v galantérke, prosím ca, kec pojdzež do rinku* (Rj); *Na košeli pri krku mu chíbala gombíka* (Rj)

gorál'ki *ž. pomn.* náhrdelník z ozdobných guľôčok: *Hod'eli bi sa ti aš peřeri gorál'ki, pekňe doširoka* (Či)

grguľa (i krkuľa) *ž. 1.* pevná podložka

pod ženský účes, na ktorý sa zakladal čepiec: *Dočkaj ešte, učešem a okruťin vlasi na grguľa* (Či); *krkuľa* (Rj) **2.** ženský účes, účes vydatých žien: *grguľa* (Či) ♦ *ostareli zme, už nám aňi grgulički něbud'e videt'* (Či) – máme málo vlasov

**ŽENA Z ČIČMIAN
S GRGULAMI**

grguľnáčka *ž.* žena nosiaca účes tzv. grguľu a ľudový kroj: *Aľe kerá, tá grguľnáčka?* (Či)

gumitragant *m. klob.* glejovitá hmota, slúžiaca na spevnenie klobúka: *gumitragant* (Rj)

gurtňa *ž. 1.* ozdobný pásik na zadnej časti kabáta: *Vzadu na kabáče bola gurtňa, to bolo na parádu* (Rj) **2.** pevný pás z tkaniny, kože používaný na nosenie ťažších bremien (príp. ich upevnenie pri prevoze), trak: *Na ti čašie kisňe budze treba aj gurtňe* (Rj) **3. nov.** širší (asi 10 cm) filcový pás s kovovými ihličkami ako súčasť zariadenia na čistenie vlny, česanie priadze a pod. v textilnom priemysle: *Aj v Sloveňe mali ti gurtňe, to sa s tím čiscela vlna* (Rj)

habatka *ž. obyč. mn. č.* ľahké nízke (polovičné) súkenné papuče s prešívajúcou podošvou: *Cez ľeto vačinu ľen také habatki zme mali obuté* (Kl')

hábka *ž. zdob. expr.* súčasť oblečenia, kus odevu: *Abi už malo každé jednu hábku novú* (Đu)

hábi *ž. pomn.* mužský al. ženský odev, šatstvo: *Tolko hábvo aňi do smrti nědo-nosíš* (Či)

hačnik *m.* mužský remeň, opasok: *Ej, d'e mán ten hačnik, šak t'a ja s ním stasám!* (Či)

hadbáb *m.* hodváb: *hadbáb* (Či)

haľena *ž.* 1. voľný ženský súkenný kabát: *Ženi maľi haľeni* (Či) 2. mohutná dvojročná bylina so žltými kvetmi, *bot.* divozel veľkokvetý (*Verbascum thapsiforme*): *haľena* (Či)

handrár i **handráľ** *m.* podomový predavač textilnej galantérie, ktorý skupoval aj starý textil: *Handrár tu ból toj n'edávno* (Šu); *N'era_zme veru handráľa aj prespaľi na seňe* (Či)

haras *m.* kupovaná vlnená priadza: *haras* (Či)

haraska *ž.* ozdobná farebná šnúrka alebo stužka: *Čičmanské aj fačkovské klobúki boľi ozdbené z_harasku, čičmanskí z modrú a červenú harasku s kistku* (Rj)

hlava *ž.* vrchná časť klobúka: *Hlava na čičmanském klobúku bola nišia, n'ebola aš tag do okrúhla, ako na frivalckém klobúku* (Rj)

hrachovička *ž.* vyšívacia technika, mriežka: *Višivala na hrachovički* (Či)

huňa *ž.* mužský súkenný kabát po koléná: *huňa* (Či)

huňka *ž.* ženský súkenný kabát: *huňka* (Či)

húzňe *ž.* *pomn.* mužské nohavice: *Kúpela son starému húzňe, len také do robotí* (Či)

DIETĽA V KOŠIELKE

ircha (i **jercha**) *ž.* jemne vypracovaná koža, obyč. na ozdobu kožucho: *ircha, jercha* (Rj)

jágeršnóra *ž.* *klob.* ozdobná stuha na poľovníckom klobúku: *A jágeršnóru má na širiaku* (Fa)

kabanka *ž.* detská košielka: *Len kabanku malo na sebe oblečenú* (Či)

kasaňica *ž.* riasená sukňa z plátna: *Kasaňicu nat koléná a pojho cez vodu!* (Rj); *A s_teho* (kvalitnejšieho vlákna) *sa už noseľi dajme temu ti sukňe, ti kasaňice* (Đu)

kéder *m.* *čižm.* hrubší pás kože okolo celého spodku *čižmy*: *kéder na čižme* (Rj)

keprovka *ž.* ozdobná lemovka na papuče: *keprovka* (Či)

kisc i **kista** *ž.* ozdobný strapec z farebnej bavlnky al. vlny (*harasu*) na odev, za klobúkom a pod.: *kisc* (Rj); *kista* (Či)

kľučka *ž.* vyšívacia technika: *Ti vzori sa volajú húseňice, hodňe sa u náz višivalo aj na kľučki* (Či) **kľučička** *ž.* *zdrob. expr.* v spoj.: *višivad' na kľučički* (Či)

kľukovanie *s.* vyšívacia technika, jednoduché obšívanie: *kľukovanie* (Či)

kopica *ž.* obyč. *množ. č.* 1. hrubá súkenná ponožka do krpov: *kopice* (Či) 2. vysoká zimná obuv zo súkna, kapce: *kopice do sňahu* (Ri)

košielka *ž.* detské oblečenie: *Tá paňi hej dala do batvošku košielku a kúšček chľeba* (Rj)

kožuch *m.* kožušinový alebo kožušinou podšitý kabát: *Chlapi hodňe noseľi veľiké kožuchi, ženi aj také kožúški do pása* (Kp) **kožúšek** *m.* menší kožuch

krágel' *m.* golier: *Chicel ho za krágel' a vihodzel ven* (Đu) **krágl'ik** *m.* *zdrob.* menší golier, golierik

krampľa *ž.* *klob.* nástroj na prečesávanie vlny: *krampľa na vľnu* (Rj)

krampľovac *nedok. klob.* krampľou prečesávať vlnu a tak ju zbavovať špiny a zjemňovať: *krampľovadz vľnu* (Rj)

krosianka *s.* *pomn.* ručné zariadenie na výrobu tkanín; špeciálne krosná na pletenie vlnených pásov: *krosianka* (Či)

krpcovina *ž.* *čižm. zastar.* spodok *čižmy*: *krpcovina* (Rj)

krupón *m.* *čižm. obuv.* bravčová koža na podrážky a iné výrobky: *Krupón mušel bic kvalítňe spracovaní* (Rj)

ŽENA Z FAČKOVA
V TZV. MEDOVOM KOŽÚŠKU

kurkov *m.* trojštvrťový čičmiansky kožuch: *To Čičmanci tak chodzeľi, kurkov na sebe a už obzerali po jarmeku horedolu* (Rj)

labutka *ž.* vrchná vnútorná vrstva podrážky: *labutka* (Či)

ľajbl'ik *m.* krátka mužská al. ženská vesta bez rukávov a goliera: *Hodzel ľajbl'ig na seba a tag višiel ven* (Đu)

lást *m.* *čižm., obuv. zastar.* drevené kopyto na naťahovanie obuvi: *lást* (Rj)

ľen *m.* 1. úžitková poľná rastlina pestovaná pre vlákna a semeno, *bot.* ľan (*Linum*) 2. vlákna tejto rastliny: *česadz a priadz ľen* (Rj) 3. tkanina vyrobená z tohto vlákna: *plachetka z ľenu* (Rj)

lošťiak *m.* trojštvrťový mužský kožuch: *lošťiak* (Rj)

mangľa *ž.* i **mangel'** *m.* stroj na hladenie tkanín: *Potom n'eskôr aj mangľe maľi, s_tím sa mangľovalo* (Rj)

ment'ik *m.* dlhý kožuch obtiahnutý zeleným súknom, obyč. odev nevesty: *ment'ik* (Či)

merinka *ž.* *klob.* druh jemnej vlny, ktorá sa používala na výrobu odevov i klobúkov: *merinka* (Rj)

mreški *ž.* v spoj. *višivad' na mreški* (Či) – druh vyšívacej techniky, spájanie dieľov voľným švíkom

mul'inek *m.* lesklá bavlnená priadza na vyšívanie, zosúkaná z viacerých nití: *mul'inek* (Rj)

muštra *ž.* *zastar.* model, vzor, forma: *Zmeňela so_muštru na móderne šitie* (Či) **musterka** *ž.* *zdrob. expr.*: *musterka* (Rj)

O ĽANE A TKANÍ

(výber zo zápisu nárečového rozprávania)

Rozprávač: **Bertin Rybár** (v čase záznamu 77-ročný; zaznamenané v Rajci, v decembri 1986)

Ľen pestovali modz ľudzia. Aj ja som pestoval. To bola robot! Ešče mám aj trepački, lamački, šetko mám na povale. S tím sa práve ten ľen spracoval. Aj to som robel. Ľen si vitrhal, čul' si ho otentoval s_tí_hlávek, odrel, to bolí také tito... Tu lavica bola a tam si to pekne odrel s_tí_hlávek, jako s_teho semena. Čul' si ho poviazal do malíh viazańíc, čul' si ho do rieki namočel, musel sa vimočic, abi sa vimočel, potom si ho zaz musel dońies, zaz usknúdz musel a kedz usknul za_si ho poviazal do viazańíc. Ná potom si zaz mal takú lavicu, tam si mal prostrietkom motús, tam si si to zavrznúl a... s_timi poľenami si túkel. Ten ľen. Trepačka, to sú tí oné... To bolo ľen stoľedz jako oní, čo sa túkel ľen na tem. Aj túkaval sa aj na brvnoh, ľen. Držal si viazańicu v ruke a si túkel s_takím piestom hrubím. No. Nuž a potom si, ako ci hovorím, bola la-

mačka čo ešče lámala, vieš, čo ňepotúklo, to ešče lámalo, tá jednozubá, vieš. Jednozubá. Ale potom bola dvojzubá, čo sa to už... Bola jako poceračka. Ná potom zaz bol oní, česák, čo sa česalo, čo išli zrebe ekstra a to pekné za_zvláš. Zrebe ti sa zasek súkaľi, to zaz vrecá sa s_teho robelí. Hrupšie, ano. To sa hrubiej priadlo. Ano. To sa zaz vrecá s_teho robelí. To jemné to sa zasek plátno tkalo. Ano. Aj_ja som tkal. Plátno. Ano. Veru som otkal, za dzeň som otkal osem rífi. Aj kobáre. A rífi to je sedzomdzesiat centimetrí. Rífi. Brd, brd, tam šesták, tam groš! Vieš, to sa hovorí pri tem. Brd, brd, tam šesták, tam groš! (Smiech) A pritúkadz_o, vieš. A to s_tími podnožiami, to si prehadzoval. Čo si mal. Ňicelńice, a to ci furd zivalo. A mal si tam oní, ten čunek, prehadzoval. A chital. Tak. Jeden ci_za_súkal cévečki. Kedz bol sám, no na cévečki, čo si to dával do toho čunka. Céfkú, čo tam_oci išlo to... tá cverna. To máž ako aj ve fabrike kedz je oní, kedz robia tu tovar. To bolí zasek krosná. Áno. To sa robelo... Sami, doma zme si to robievalí ti krosná. To sa robievalo sami doma. Aj ih bol zebrať brat, do Lúčki ih zebrať, ti krosná. Aj to už... Žena už umrela, aj šecko. Aj ľenu som mu dal, aj takého upradzeného, a ešče aj viazańice som

mu dal. Aj povedal, že mi dońese na jednu tútok, plachtu, na rosievacu, a niž mi ňedal. Niš som ňedostal.

Tuto bolí dvaja majstri. Kim som ja sem ňeprišiel ešče. Tu bolí dvaja tkáči. Sveker, aj druhí sveker ešče. Jako mójho svekra, ešče jeho sveker, vieš. Obidvaja bolí tkáči. Čo tkali. To plátno pre ľudzí. To ľudzia dońiesľi tú pradzu á... A oňi to... Tu Jano ňebohí, Lakech, ten mal to uš tak spravené na motúsku, čo ľen, čo ľen... Tomu to išlo tak, ten motúzek pociahel, čo mu skákal ten čunek, vieš. To mal, tam ho praščel, tam ho praščel a to už behalo a ľen brd-brd, brd-brd... Tak... brd-brd... (Smiech) A čul' bolo, čul' bolo po Rajci hromadu tíchto, šak tu si mal samého remeselńika! Bednári, šustri, krajčírí, no. No to, to bol téš krajčírí tuto vedľa, čo ból. Ten šil to, jako sa to povie? Pre tíh oních... Pre železńičiarvoch obleki šíjali... Uńiformi. Prišla iná doba. Lepšia kvalita. Pozri sa, ańi kováčvoch ňeńi, ańi tí sa ňeučia. Ańi kováčvoch... Bude ras kumšt ih naisc.

PaedDr. **Miloslav SMATANA**, Csc., absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre, pracuje v Jazykovednom ústave SAV v Bratislave

Snímka: MsÚ Rajec

POMÔCKY NA SPRACOVANIE ĽANU A TKÁČSKY STAV V MESTSKOM MÚZEU V RAJCI

MINULOSŤ A SÚČASNOSŤ RAJECKÉHO PIVA

Ľudstvo údajne pozná chuť piva už viac ako 8000 rokov. Slovenská tradícia varenia piva siaha pravdepodobne do obdobia Slovanov. ⁽¹⁾ V Rajci sa podľa dostupných zdrojov pivo varilo už v rokoch 1539-1543. Na toto časové obdobie poukazuje dodanie jačmeňa „do Rajca na slady 35 lukien,“ ⁽²⁾ Podľa Františka Kalesného bolo možné usudzovať, že výroba sladu, a teda aj varenia piva v Rajci „muselo byť rozšírené už aj v 15. a pravdepodobne aj v 14. storočí.“ ⁽³⁾

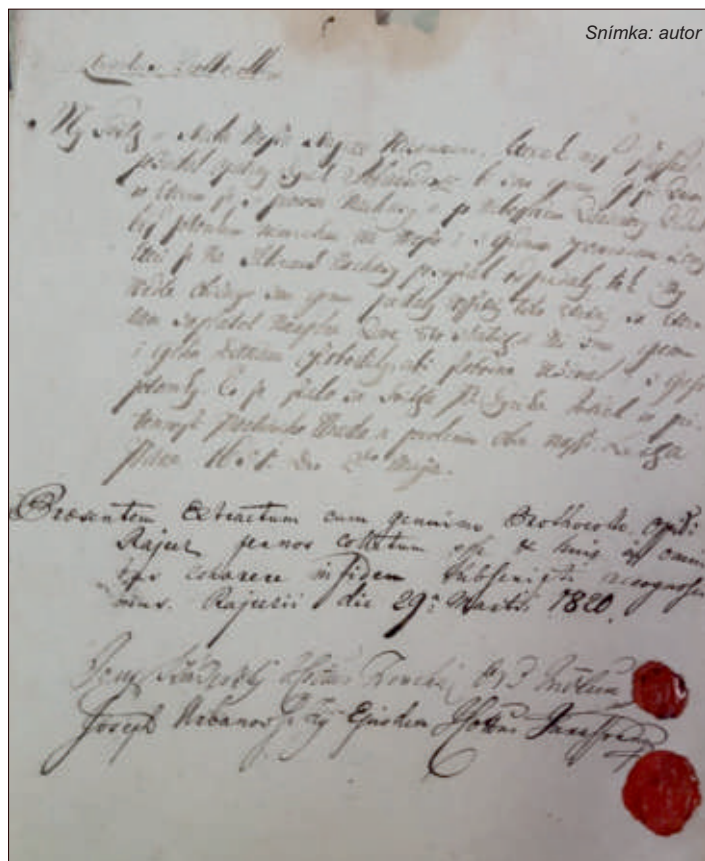
KDE A ZA AKÝCH PODMIENOK SA V RAJCI VARILLO PIVO?

Pivo sa varilo v dvoch pivovaroch, pričom jeden patril lietavskému panstvu a druhý Rajčanom. Lietavský alebo aj „panský pivovar“ sa spomína v roku 1607, tento bol vo vlastníctve panstva až do 18. storočia, kedy ho Klára Ordody predala za 200 zlatých aj so sladovňou a výbavou. ⁽³⁾ Rajča-

nia varili pivo prostredníctvom podobnej organizácie, ako cech, avšak nie je známe, ako fungoval, teda aké mal cechové pravidlá-regule. V súpise cechov v roku 1673 sa v Rajci uvádza 29 remeselníkov, pričom žiaden pivovarník. ⁽⁴⁾ Zrejme aj preto šlo skôr o organizované varenie piva prostredníctvom mesta a jej zástupcov, ktorí určovali pravidlá v tejto oblasti. Zjavne pritom vychádzali z „menšieho regálneho práva“, za ktoré Rajčania odvádzali daň za slobody a výsady. ⁽⁷⁾ To by aj vysvetľovalo vtedajšiu prax, ktorú dokazuje prijatie uznesenia mestskej rady Rajca v roku 1687: „Kdoby koly smel, aneb opovažil se bez cechi slad zemlet a nemal bi slussneg Příčini, tehož prepadat bude na mestečko gakožto Pokutnik, arussitel dobrego Poradku, prepadat bude toties quoties flor. 3“ ⁽⁵⁾ Varenie piva bolo podľa tohto uznesenia zrejme vyhradené len mestskému pivovaru. Na tento fakt poukazuje rozhodnutie radných Rajca, dokonca ešte skôr, než bolo vyššie uvedené, a to 2. mája 1651, kde radní spolu s richtárom vyhlásili odpredaj domu s pivovarom. V listine sa uvádza: „tak my Wedle obyčage sme jemu predaly vsesky statky za ktere nam zaplatel nauplne dve sto zlatich... co se psalo za foitha p. Giurika Jokela za pritomnosti poctiveho Uradu a povolenim obce nassi.“ ⁽⁶⁾

Mestský „monopol“ varenia piva potvrdzuje ďalšia listina z roku 1678, kedy bol stanovený poplatok podľa vlastníctva pôdy „od gedneho každého pruta kteri ma sloboden bude zwarit wari dwa, od gendeho každého waru ma Položit cechu od ktere ma platit na mesto...“ ⁽³⁾ To, že mesto regulovalo varenie piva svedčí nielen o jeho popularite, ale aj výnosnosti. Mesto takto získavalo nemalé príjmy z varenia piva, napríklad v roku 1793 to bol daňový príjem 111,32 zlatých. ⁽⁷⁾ Tejto skutočnosti si bolo vedomé aj lietavské panstvo, ktoré už v roku 1626 vyrubilo daň vo výške 150 flórenov za to, že v Rajci bol neustály výčap piva. ⁽⁸⁾ Rajčania pestovali na svojich poliach jačmeň a chmeľ, ktorý využívali na varenie piva. „Chmeľ sa pestoval v záhradách v značnom množstve, jednak na vlastnú potrebu sedliakov, ktorí v Rajci varili pivo, a jednak pre panstvo.“ ⁽³⁾ Lietavské panstvo napríklad určilo pre svojich poddaných v roku 1604 naturálnu daň na chmeľ v celkovom objeme 22 mier chmeľu. Tento objem v dnešnej dobe predstavuje približne 1300 litrov, čo zrejme nebolo jednoduché dopestovať. ⁽²⁾ Sladovnícky jačmeň bol pre Rajčanov určitou výsadou, nakoľko možnosť varenia piva nebola pre každého, kto ho dopestoval. Rozhodnutím mesta bolo určené, že kto mal menej pôdy musel platiť vyššiu daň za varenie piva. Napríklad pri „pol Prute“ bol poplatok za jednorásobné varenie piva 75 denárov, na troch štvrtiach pruta už len 70 denárov, pri celom prute mohol majiteľ variť už dvakrát

Snímka: autor

LISTINA Z ROKU 1651

slobodne bez dane a potom za každú várku po 50 denárov.⁽³⁾ Takýmto zvykom sa v Rajci pivo varilo až do 19. storočia, keď zaniklo.⁽⁷⁾ Čo bolo príčinou ukončenia varenie piva je dnes už len v rovine úvah, avšak viac ako storočná prestávka je dosť dlhá na to, aby sme sa aspoň čiastočne nepokúsili obnoviť túto tradíciu.

NOVÉ VÝZVY OBNOVY TRADÍCIE VARENIA PIVA

Ako uviedol primátor mesta Rajec Ing. Milan Lipka: „V dnešnej dobe je remeslo mestských pivovarníkov stále určitým historickým klenotom, ktorým sa môžeme pyšiť. Toto ‚rodinné striebro‘ má svoju hodnotu i v dnešných časoch. Veď historický príbeh nám môžu závidieť iné, veľmi známe pivovary, či mestá. Bolo by škodou nenadviazať na tradíciu varenia piva, pretože práve táto téma je historickou výzvou spiacej tradície.“

NADVÄZNOŠŤ NA KULTÚRNE DEDIČSTVO

„Sme si vedomí, že pôvodnú receptúru piva vzal čas. Aj vtedajšie recepty by sme v dnešnej dobe pravdepodobne nedokázali napodobniť. Nehovoriac o tom, že je otázne, či vtedajšie chute by boli dnešným chuťovým pohárikom dostatočné. Viac ako storočný odstup od varenia s veľkým rozdielom technického pokroku, či hygienických noriem, posunuli kvalitu varenia piva na iné úrovne, ale aj rôzne kvality. V našom prípade sme zvolili cestu postupného rozvoja značky. A to najmä prostredníctvom zhromaždenia historických podkladov, výberom druhov piva, etikiet a produktovej formy, ktorá by s úctou nadviazala na historické tradície.“⁽¹⁰⁾

AKO BOLO PIVO UVARENÉ?

Našou snahou bolo sa aspoň čiastočne priblížiť k pivu, ktoré sa kedysi u nás varilo. Tento cieľ nebolo jednoduché

splniť, pretože už spomínaný rozdiel technológií, kvality vody, chmeľu, jačmeňa je s odstupom doby iný. Okrem toho vtedajšie pivo nepoznalo pivovarské kvasnice, ktoré sa dnes používajú, nehovoriac o tom, že slovenský chmeľ je dnes skoro nedostupný. Pri výrobe sme vsadili na remeselnosť varenia piva, ktorá v poslednej dobe začala byť v produkcii zlatistého moku zaujímavá. Remeselné pivovary tohto typu sú malé, adekvátne produkujú aj objemy piva a sú aj výnimočné tým, že navarené pivo má čiastočné rozdiely v chuti, ktoré svojou jedinečnosťou konkurujú uniformite veľkovýroby. Pre tento účel sme vybrali varenie piva remeselným pivovarom Krúžok, ktorý zabezpečil produkciu podľa našich predstáv. Rajecký pivovar bol vo svojej podstate tiež remeselný, vychádzal zrejme z vlastných receptov, a aj preto si zaslúži jeho nasledovanie.

AKÉ PIVO JE V PONUKE?

Pivo je uvarené osobitým postupom a jedinečným receptom vo fľašovanom prevedení o objeme 0,75 l. **Prvý druh piva** sa ukrýva pod názvom **Kožkár**, ktorý predstavuje svetlý ležiak plzenského typu, teda pripravený tzv. spodným kvasením. Je to moderný typ 11,5° piva, v ktorom bol použitý žatecký chmeľ s obsahom alkoholu 4,7 % a horkosťou 35 IBU (poznámka: čím väčšia horkosť, tým vyššia hodnota). Pivo sa vyznačuje chuťou kvetín a bylín. **Druhým pivom je Rajecký richtár**, ktorého štýl je takzvaná IPA. Pivo je polotmavé, s hodnotou 14,6° a podielom alkoholu 6 %. Má prichuť tropického ovocia a veľmi silnú horkosť, až 55 IBU. **Tretím produktom je svetlé pivo Rajecký fojt**, ktorý je vyrobený v štýle APA, za studena chmelené a s vrchným kvasením. Toto pivo sa vyznačuje výraznými citrusovými tónmi, ktoré sa snúbia s chuťou grepu. Podiel alkoholu v pive je 5,5 %, pričom jeho stupňovitosť dosiahla hodnotu 12,5°.

ČO MAJÚ UVEDENÉ PIVÁ SPOLOČNÉ S TÝM PÔVODNÝM, RAJECKÝM?

Spoločné znaky s pôvodným pivom vareným v Rajci je, že štýl IPA a APA, ktoré sú pripravované vrchným kvasením, pričom tento štýl bol v minulosti bežným postupom. Touto prípravou dochádzalo k fermentácii piva tzv. „divokým kvasením“ špecifických kvasiniek z prostredia rajeckého pivovaru, čím pivo získalo jedinečnú chuť. V dnešnej dobe sa už pre prípravu piva v tomto štýle pridávajú kvasnice, nakoľko tieto musia nahradiť pôvodné, ktoré miestnosti starých pivovarov obsahovali. Ďalšou spoločnou charakteristikou je, že všetky piva obsahujú kvasinky a sú nepasterizované. Obsah piva je teda „živý“, čo mu dáva jedinečnú prirodzenosť chuti, čím sa zároveň výrazne odlišuje od priemyselne vyrábaných pív. Samotné názvy ukrývajú v sebe odkaz na staré remeslá a výrobu koží, ktoré ostali pre Rajčanov živé v ich prezývke „kožkári“. Názov Fojt a Richtár je spomienkou na staré označenie dnešných starostov a primátorov, ktorí v minulosti, spoločne s radnými mesta Rajec rozhodovali o pivovare a podmienkach varenia piva. Okrem dodržania určitej tradície, všetky piva majú moderné chute, ktoré sa odlišujú od bežne dostupných pív.

REPREZENTÁCIA MESTA A TRADÍCIE

Cieľom varenia piva je nielen jeho uvarenie, ale aj reklama, ktorá by osobitosť produktu povýšila aj na jedinečný účel reprezentácie piva a jeho využitie, ktoré sa snúbi s tradíciou mesta a našich predkov. Pre tento cieľ sme využili existujúce historické fakty, ktoré tvoria súčasť zadnej časti darčekového obalu pivných setov. Jednotlivé balenia sú samostatné po jednom, dvoch a troch kusoch fliaš. Etikety fliaš zobrazujú reliéf pivovaru, ako symbol budovy, ktorá bola srdcom varenia rajeckého piva.

Obľubu konzumácie zlatistého moku malo v Rajci bohatú históriu, o čom svedčí aj obsah rozsiahlej básne miestneho farára Karola Akaya, Chvála rajeckého piva, ktorý ju napísal okolo roku 1800. Časť textu sme využili aj na príviesku k pivu. Malá ukážka z rozsiahlej básne: „*Kto je nemý a neslyší, nech hľadá, kde v Rajci visí viecha na to pivo dobré, tam nech leze, sadne sebe, piva si doniesť rozkáže a hneď mu jazyk rozviaže*“⁽⁹⁾

Exkurz histórie varenia piva v Rajci tvorí súčasť celého projektu. Prostredníctvom priloženého letáčika sa kupujúci môže dozvedieť základné informácie o využití budovy rajeckého pivovaru v minulosti a dnes, ako aj niečo o rajeckom pivovarníctve a spôsobe varenia piva.⁽¹¹⁾

Sme si vedomí, že pivo je fenoménom doby s hlbokými historickými koreňmi. Pivo je nielen o jeho konzumácii, ale aj o určitej kultúre. Veríme, že tento mok dokáže spájať a byť dôvodom na stretnutie, či obdarenie človeka vo forme, ktorá

môže byť zaujímavým darčekom niekomu dôležitému v našich životoch. Možno len dúfať a vyjadriť presvedčenie, že rajecké pivo bude tvoriť súčasť našich životov a neostane v zabudnutí.

*Ing. Ján JASENOVEC, PhD.,
prednosta MsÚ Rajec*

Použité zdroje a literatúra:

- (1) Cabadaj Peter, Slovenské pivovarníctvo v toku času. 2000, ISBN: 80-968453-0-6,
- (2) Andrej Kavuljak, Lietava, Podnik feudálneho a hospodárskeho systému, 1948,
- (3) František Kalesný, RAJECKÁ dolina, 2018, ISBN: 978-80-570-0249-9,
- (4) František Kalesný, Remeselnícka výroba a vznik cechov v Rajci, Vlastivedný zborník Považia XI, 1972,
- (5) Fond, Mestečko Rajec, 1687,
- (6) Fond, Mestečko Rajec, Protokol dohody, Zápis z vyhlásenie richtára a mestskej rady o predaji domu s pivovarom roku 1651
- (7) František Kalesný, Ľud Rajeckej doliny, Kandidátska dizertačná práca, 1960,
- (8) Richard Marsina, Michal Kušík: Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku 2 (XVII. Storočie). Bratislava: Slovenská akadémia vied 1959,
- (9) Archív Slovenskej národnej knižnice v Martine,
- (10) Milan Lipka, mesačník Rajčan, 6/2021,
- (11) Dorothea Horníková, Bakalárska práca, Mestský pivovar Rajec, Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta humanitných vied, Katedra mediamaťky a kultúrneho dedičstva, 2014.

